

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE SİYASAL KATILIMDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Dr. Mehmet ASLAN

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Gazanfer KAYA

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi

Özet

Toplumlar modernleştikçe yurttaşların yönetime katılımı da artmaktadır. Yönetime katılımı yani siyasal katılımı etkileyen çeşitli etmenler vardır. Gelişmekte olan ülkelerde katılım belirleyen en önmeli etmen üst yapısal, siyasal sistemdir. Öte yandan katılımın ve katılımın biçimlendirdiği demokrasinin biçimi de değişmektedir. Bu değişim Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de de etkili olduğu üzere değişme temsili demokrasiden, katılımcı demokrasiye doğrudur. Bu değişimin taşıyıcısı olan kuruluşlar ise sivil toplum kuruluşlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal katılım, sivil toplum, Türkiye.

Non-governmental Organizations in Political Participation at Post 1980's Turkey

Abstract

Participation of citizens to governance increases as societies become modern. There are various factors which effect participation to governance or political participation. It can be said that the most important factor which determines participation in developing countries is superstructural political system. At the same time, shapes of the participation and democracy change. This change is valid for Turkey, too. This change is toward to participation democracy from representative democracy as is seen in Turkey. Organizations which carry this change are non-governmental ones.

Key Words: Political Participation, Civil Society, Turkey.

GİRİŞ

Modern, çoğulcu yaşam ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda yurttaşların, siyasal katılım edimine daha aktif katıldıkları görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise siyasal katılım davranışının niteliğini üst yapısal öğeler belirlemektedir. Özellikle bu öğelerden siyasal karar mekanizmalarının, eş deyişle sistemin yapısı ve işleyişi önemli bir konumdur. Sisteme egemen olan yapının siyasete katılma oyununun kurallarını belirlemesi, yurttaşların siyasal kararlar üzerindeki denetimini doğrudan şekillendirmektedir.

Bu çalışmada bir örnek olay olarak inceleyeceğimiz, 12 Eylül 1980’le başlayan süreçteki uygulamaları bu çerçevede düşünülebilir.

Türkiye’de 1980 sonrasında, toplumu yeni bir konjonktürle karşı karşıya bırakan siyasal sistemin, bireylerin istemlerini karşılayamaması sonucu aktif bir siyasal katılım biçimi olan sivil toplum kuruluşları öne çıkmıştır. Bu çalışmada 1980 sonrası Türkiye’de sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümler çerçevesinde siyasal katılım ve sivil toplum kuruluşları olgusu irdelenecektir.

1. SİYASAL KATILIM KAVRAMININ İÇERİĞİ

Siyasal katılım toplumsal yaşamda aktif eyleyen yani yurttaş olgusu temelinde anlam kazanana bir kavramdır. Siyasal katılımın niteliği ise, katılım ediminde bulunan yurttaşların donanımlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu kavramla ilgili yapılabilecek bir diğer önerme de siyasal katılım ediminin, sosyo-ekonomik ve siyasal bir zeminden bağımsız düşünülmemeyeceğidir.

Siyasal katılım dar anlamda, yurttaşların siyasal sistem karşısındaki durumunu, tutumunu ve davranışlarını gösteren bir kavramdır (Dâver, 1993: 203). Daha geniş bir ifadeyle ise siyasal katılım, gerek yerel gerekse de genel siyasal etkinliklerle yurttaşların farklı biçimlerde hükümet ve siyasal iktidarlar üzerinde baskı oluşturması ve de doğrudan siyasal sürece katılarak etki yaratmaya çalışmaları olarak tanımlanabilir (Güldiken, 1996: 31). Bu tanımlamalarda başat unsur, yurttaşların siyasal yapı üzerindeki belirleyici olmaya yönelik edimde bulunmalarıdır. Nitekim, Kalaycoglu da bu durumu şöyle ifade eder: “Bireyin siyasal yaşama katılmasından bahsedebilmek için onun davranışlarını otoritenin kararlarını etkilemek üzere yönlendirmesi gerekir” (1984: 200).

Siyasal katılımın ortaya çıkmasında en genel anlamda “halkın iktidarı” olarak tanımlanan demokrasi (demoskratos) belirleyici olmuştur. İlk olarak Antik Yunan kent devletlerinde temellenen demokrasi ile yurttaşlar kendileriyle ilgili kararlarda söz sahibi olmuşlardır. Bu demokrasi, her ne kadar doğrudan bir yönetim biçimi getiriyor görünse de bir yönüyle eksik ve eşitsiz bir yapıdadır. Şöyle ki köleler, kadınlar ve yabancılar, kent yönetimine katılan yurttaş kapsamına girmemekteydiler.

Batıda Aydınlanma Çağı ve ekonomik liberalizm temelinde yükselen modern ulus-devlet yapılarıyla demokrasi yeni bir biçim kazanır. Doğrudan demokrasiyi imkansız kılan yeni toplumsal yapıda artık işlevsel olan parlamenter (temsili) demokrasidir. Temsili demokraside siyasal kararların alınması halk adına, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Modern demokrasilerde siyasal katılım salt temsil ölçütüne indirgenmemekte, yurttaşların siyasal yaşamda aktif olarak yer almaları için uygun koşullar yaratılmaktadır. Bu bağlamda Güldiken’e göre demokrasinin performansını

belirleyen unsur da yurttaşların siyasete aktif katılımı yani yurttaşlık bilincine sahip olmalarıdır (1996: 32).

Siyasal katılma denilince akla ilk olarak seçimler yani oy verme edimi gelmektedir. Oysaki siyasal katılımı salt oy verme edimine indirgemek eksik bir durumu gösterir. Nitekim, Dahl yönetime etkin katılımın ve oy kullanma eşitliğinin gerçekleştiği bir birliğin, dar anlamda demokratik bir süreçle yönetildiğini ifade etmektedir (1993: 139). Siyasal katılmayı her şeyden önce bir siyasal davranış olarak nitelendiren Baykal ise, siyasal yaşamın gittikçe karmaşıklaşmasına bağlı olarak, etkili bir siyasal katılmanın icaplarının genişlediğini belirtmektedir. Siyasal katılım her seviyede siyasal gelişmelerin yakından izlenmesi, çeşitli konularda siyasal tavırların takınılması, derneklere ve siyasal partilere üye olma ve seçim çalışmalarında görev alma gibi siyasal eylemlere girişilmesini gerektirmektedir (1970: 27-29). Görüleceği gibi siyasal katılım değişik görünümelerde gerçekleşebilmektedir. Bu görünümlerin etkili bir siyasal katılım mekanizmasına dönüşümü ise toplumdaki pek çok öznel ve nesnel koşulların gerçekleşmesiyle yakından ilgilidir.

Toplumsal yapıda siyasal katılmayı belirleyen etkenleri; sosyo-ekonomik, psikolojik, biyolojik (cinsiyet-yaş), çevresel, kültürel, siyasal v.d. olarak sıralamak mümkündür. Siyasal katılmayı belirleyen etkenlerden bazıları diğerlerine oranla daha başattır. Daha açık bir ifadeyle, siyasal davranışı büyük ölçüde belirleyen sosyo-ekonomik koşullardır. Örneğin eğitim, gelir, meslek gibi sosyo-ekonomik değişkenlerde dikkati çeken bir nokta ise, bu unsurların birbirleriyle yakından bağlantılı oluşları ve siyasal katılmayı aynı yönde etkileyebilmeleridir (Baykal, 1970: 149).

Siyasal katılmayı etkileyen önemli bir unsur da sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu bağlamda Lipset'in gönüllü kuruluşların siyasal katılmadaki rolleri ile ilgili tespitleri dikkat ekicidir. Almanya'da 1953 yılında yapılan bir araştırmaya göre her tabakadan bireylerden spor klüpleri, sosyal klüpler v.b. çeşitli kuruluşlara üye olanlar, politikayla daha çok ilgilenmekte, radyodaki siyasal yayınları daha çok dinlemekte, daha çok gazete okumakta ve daha büyük oranda oy verme niyetinde olduklarını söylemektedirler. Örneğin, erkek Alman işçilerinden sendikalardan başka hiçbir kuruluşa üye olmayanların % 72'sinin oy vermiş olmasına karşılık, başka kuruluşlara da üye olanların % 83'ü oy kullanmıştır (Lipset, 1986: 183).

2. SİYASAL KATILIMIN BİR BİÇİMİ OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Siyasal katılımın biçimlerinden biri olan sivil toplum kuruluşları kısaca STK'lar, Batıdan başlayarak temsili demokrasilerde yönetim krizin baş göstermesi ve halkın yönetime doğrudan katılma isteminin artmasıyla toplumsal yaşamda önemli bir güç konumuna gelmişlerdir.

Batı Avrupa'nın tarihinde kavramsal olarak Antik Yunan'a kadar uzanan ve yurttaşlar toplumu anlamında kullanılan sivil toplumun kurumsallaşması modernleşme süreciyle mümkün olabilmıştır. Modernitenin getirdiği çatışmacı toplumsal yapı, toplumdaki farklı çıkar gruplarının siyasal karar mekanizmaları üzerinde baskı gücü kurma ihtiyacını ve dolayısıyla da STK'ların hızla kurumsallaşmasını olanaklı kılmıştır. STK'lar, liberal demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla toplumda işleyiş kazanması sonucu modern ve örgütlü yaşamın vazgeçilmezlerinden olmuşlardır.

Bu kısa tarihsel değinmenin ardından siyasal katılmanın bir biçimi olarak STK olgusunu inceleyebiliriz. Bu olgunun değişik yönlerine vurgu yapan pek çok tanım yapılmaktadır. Örneğin Kuçuradi'ye göre STK'lar, belirli mekân ve zamanda bilgiye dayanarak belirlenen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, kâr amacı gütmeyen hizmet veren, böylece de kamunun yönetimine katılan kuruluşlardır (1998: 30). Yerasimos ise STK'ları, bireylerin eşit katkı ve sorumluluklarla kurdukları, ortak amacın doğrultusunda çalışan yatay örgütlenmeler olarak tanımlar (2001: 14). Kongar da ise STK'lar, devletin resmi örgütlenmesi dışında, yurttaşlık bilinci ile geliştirilen gönüllü yapılanmalar olarak karşımıza çıkar (1991: 109).

Bütün bu tanımlamalar ışığında STK'ları şöyle tanımlamak mümkündür. STK'lar, toplum yararına çalışan ve bu yönde kamuoyu oluşturan, kâr amacı gütmeyen sorunların çözümüne katkı sağlayarak çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir.

STK'lar denilince akla ilk olarak dernek, vakıf, yurttaş inisiyatifi/girişimi, sendika gibi gönüllü ve ara örgütlenmeler gelir. STK'ların örgütlenme biçimi ve etkinlik alanları farklılık gösterebilmektedir. STK'lar yerel/lokal boyutta örgütlenebilecekleri gibi, ulusal ve uluslararası bir örgütsel yapılanmaya da gidebilirler. STK'ların etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeyi yayılır.

STK'lar günümüzün ulusal ve evrensel gerçekliklerine bağlı olarak toplumsal yaşamın değişik alanlarında pek çok önemli işlevi yerine getirir hale gelmişlerdir. Özellikle de STK'ların siyasal katılmaya ilintili işlevleri üzerinde durulması yararlı olacaktır. Bu bağlamda Erdoğan Tosun'un tespiti önemlidir. STK'lar katılımcıların düşüncelerini, eylemlerini ve değerlerini demokratik yönden biçimlendirirler. Bu biçimlendirmeye bağlı olarak sivil toplumun temel öznesi olan "aktif yurttaş" oluşur. STK'larda görev alan aktif yurttaşlar, siyasal partilerin demokratikleşmesinden yönetimin şeffaflaşmasına, insan haklarından yasal reformların takipçiliğine kadar pek çok konuda doğrudan etkinlik gösterirler (2001: 152). Böylece modern devlet yapısında yurttaşlık bilincine

dayalı olarak gelişen STK'ların "toplumsal iyiye" yönelik ortak amaçları olmakla birlikte, kendi etkinlik alanlarında farklı çözüm yollarını savunarak, çoğulculuk kültürünün yerleşmesine doğrudan katkı sağlarlar. Kısacası, toplumun kültürü de baskıcı, köleleştirici bir yapıdan özgürleştirici, katılımcı ve çoğulcu bir yapıya doğru evrilir (Kongar, 1991: 113; Erözden, 1998: 15).

Touraine ise demokrasinin çok sağlam bir temele dayanabilmesini, tabandan gelen ve STK'larda ifade bulan istemlerin, yönetenler katında karşılık bulmasına bağlar. Eğer yönetici sınıf, sivil toplumdan gelen istemleri, tepkileri dikkate almıyorsa meşruiyeti büyük ölçüde zedelenmiş olur (2000: 80). Touraine'nın da ifade ettiği gibi STK'lar demokratik sistemin işleyişinde önemli bir rol üstlenirler.

Günümüz toplumlarında pek çok işlevi yerine getiren STK'ların, özellikle siyasal mekanizmanın kararları karşısında önemli bir baskı unsuru olarak öne çıkmalarında, temsili demokrasinin yaşadığı kriz doğrudan belirleyici olmuştur. Toplumsal yaşamın gittikçe karmaşıklaşmasına bağlı olarak toplumsal hareketler ve beraberinde de istemler çeşitlenerek yaygınlaşmıştır. Batı dünyasında aşırı bürokratlaşan, teknokratlaşan ve hantallaşan siyasal yapılar, toplumsal hareketlerin istemlerini yerine getiremeyince temsili demokrasilerde güven krizi boy göstermiştir. Temsili demokrasinin yaşadığı güven krizi somut olarak oy verme edimine yansımıştır. Oy veren kitlelerle oy verdikleri partiler arasında bağlar zayıflamış, seçimlere katılım oranı düşmüştür. Toplumdaki bireylerin ihtiyaçlarına cevap veremeyen klasik yurttaşlık anlayışının yerini, yeni toplumsal hareketler öncülüğünde doğrudan katılımcı örgütlenmeler almaya başlamıştır (Belge, 1998: 29; Şenatalar, 2001: 12).

Halkın yönetime katılmasına duyulan ihtiyacın daha iyi anlaşılması, hükümetlerin performansları karşısında uğranılan hayal kırıklıklarıyla ve hükümetlerin sınırlı kapasiteleriyle birleşince STK'ların sayısı hızla büyümüştür. 1909'da 176 olan uluslararası STK'lar 1993'te 28.900'e yükselmiştir (TÇV, 1996: 46-47).

Özetle, toplumdaki bireylerin istemlerini örgütlü bir baskı gücü şeklinde devlete ileten STK'lar, hem devletin karar ve eylemlerinin denetlenmesi hem de sorumluluk ve katılımcılık bilincinin çoğalmasını sağlar. Böylece sosyo-ekonomik, siyasal karar ve uygulamalara doğrudan katılan STK'lar, toplumsal yapıya dinamizm kazandırır.

3. TÜRKİYE'DE SİYASAL KATILIMIN GENEL ÇERÇEVESİ

Türkiye'de siyasal katılım olgusunun 1980'e kadar olan genel görünümüne geçmeden önce, Cumhuriyet'in artalanı olan Osmanlı İmparatorluğunda siyasal katılım olgusuna kısaca değinmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu, Batıda 16. ve 17. yüzyıllardan başlayarak toplumu dönüştüren dinamiklere ayak uydurmadığı için dünya siyasetindeki nüfuzunu koruyamamıştır. Batıda meta üretimine dayalı olarak güçlenen sanayi kapitalizmi (manifaktür), ulusal sınırları aşarak dış pazar ve hammadde arayışına yönelirken; Osmanlı İmparatorluğu tarıma ve el emeğine dayalı geleneksel, kapalı bir pazar ekonomisiyle kaderini emperyalist güçlerin ellerine terk etmiştir. İmparatorluk yapısında siyasal katılımın görüngülerine bu zemin üzerinde bakmak gerekir. Nitekim, Batılılaşma politikasının yansımaları olan Tanzimat ve Meşrutiyet girişimleri bu çerçevede şekillenmiştir.

Osmanlı'da ilk parlamento girişimi olması ve padişahın yetkilerine bazı kısıtlamalar getirmesi açısından Meşrutiyet önemli bir konumdur. Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerine bağlı olarak sosyal ve siyasal alanda bir takım örgütlenmeler görülmekle birlikte bu örgütlenmeleri gerçekçi bir katılım mekanizması içinde işlerlik kazandırabilecek sosyo-ekonomik yapı mevcut değildi. Her şeyden önce İmparatorluğun monarşik, merkeziyetçi ve teokratik karakteri böyle bir olgunun gerçekleşmesinde en büyük engeli oluşturmaktaydı.

Yukarıda kısaca değinilen bu olumsuz miras, yeni bir toplum vücuda getirmeye yönelik Cumhuriyet'e taşınmıştır. Bu noktada Türkiye tarihinde 1923 yılı önemli bir miladı oluşturur. 1923'te devletçi-seçkinci kadronun öncülüğüyle gerçekleştirilen Kemalist Devrim ile tam bağımsızlık, ulusal egemenlik ilkeleri ışığında çağdaş bir devlet düzeni hedefine yönelik ilk adımlar atılmıştır. Cumhuriyet'le ilahi ve geleneksel egemenlik ilişkilerinin yerine ulusal ve dünyevi bir egemenlik ilişkisi almıştır. Ayrıca ümmetten-ulusa, kuldandan-yurttaşla, şeri / örfi hukuktan-ussal / laik hukuk düzenine geçişin temelleri atılmıştır. Bu temel dönüşümler, çağdaş bir ulus-devlet ve onun yurttaşlar topluluğunu yaratmaya yöneliktir.

Halkın egemenliğini esas alan Cumhuriyet, kısa bir zaman diliminde bu amacın sağlanmasına yönelik siyasal, kültürel, hukuksal, ekonomik, sosyal düzenlemeleri yaşama geçirir. Bu durumun sadece Cumhuriyet dönemine özgü olmadığı, kurtuluş evresine de yansıdığı görülmektedir. Örneğin yerel ve ulusal kongreler, TBMM'nin açılışı Mustafa Kemal ve çevresinin halk iradesine verdikleri önemin yansımalarıdır. Cumhuriyet ilanı sonrasında; 1924 Anayasası, Çok Partili yasama geçiş deneyimleri, Medeni Hukukun Kabulü, Halifeliğin Kaldırılması, Eğitim ve Öğretim Birliğinin sağlanması, Millet Mektepleri, Halkevleri, Halkodaları, Köy Enstitüleri ve Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının verilmesi gibi pek çok düzenleme ile bu durum yetkin bir düzeye taşınmaya çalışılmıştır. Nitekim, Ahmad'a göre partilerin, sendikaların örgütlenmesini, özgür basın ve düşüncelerin özgürce ifade edilmesini benimseyen Mustafa Kemal Atatürk, bu yaklaşımlara yönelik uygulamaları yaşama geçirmeye girişse de, bazı olumsuz gelişmelerden dolayı beklenen sonuçlar alınamamıştır (1995: 84).

Çok partili düzene geçişin ardından ise, gelenekçi-liberal kanadı temsil eden Demokrat Parti (DP), “Yeter, Söz Milletindir!” gibi sivil, özgürleştirici bir söylemi arkasına almasına karşılık, uygulamada baskıcı bir yol izlediği görülmektedir. Bu dönemde basına ve muhalefete sansür konulması, halkın iradesinin cezalandırılması (DP’ye oy vermeyen Kırşehir ilinin ilçe yapılması gibi) biçimindeki uygulamalar, sivil/siyasal örgütlenmeler yoluyla gerçekleşen demokratik katılıma büyük yaralar vermiştir. Kısacası, DP döneminde söz milletinin olamamıştır.

DP iktidarının uygulamalarına tepki olarak gerçekleşen 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından yapılan Anayasa ise, DP’nin gelenekçi-liberal çizgisinden “sosyal refah devletine” dönüşün izlerini taşır. 27 Mayıs’dan kısa bir süre sonra yeniden sivil yönetime geçişin siyasal-hukuksal çerçevesi düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler siyasal ve sivil toplum alanındaki örgütlülüğe önemli dinamizm kazandırmıştır.

Böyle bir durumun oluşmasında 1961 Anayasası başat belirleyici olarak gösterilir. Örneğin Karpat, Anayasa ile ilgili şu yorumu yapar: “1961 Anayasası gerçek manada sosyal ve siyasal bir görüşle incelenirse, yeni bir devlet felsefesinin kabullenerek, yeni bir sosyal denge yarattığı kolayca anlaşılabilir” (1996: 15). Eroğlu’na göre ise “1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlanarak, yasama ve yürütme alanında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle, devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda, o güne dek Türkiye’de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır” (1992: 147).

Bu bağlamda Kızılloluk’un 1960 sonrası süreçle ilgili görüşleri dikkat çekicidir. 1960 sonrasında Türkiye çoğulcu, insan haklarına dayalı, adil ve serbest seçimlerle kurulan ve değişen hükümetler tarafından yönetilen bir ülke durumuna gelmiştir. Bu yaklaşım ve uygulamalarla Türkiye, dünyada demokrasiyle yönetilen çok az sayıda ülke arasına girmiştir (1994: 134).

1960’lardan başlayarak sosyal ve siyasal özgürlüklerin hukuksal çerçevesinin geniş tutulması sonucu katılımcı ve çoğulcu bir demokrasi kültürü oluşmuştur. Bu dönemde aktif yurttaşlar değişik sivil veya siyasal örgütlenmelerde yoğun bir şekilde yer alarak etkin bir katılım örneği ortaya koymuşlardır. 1960’da 18.958 olan dernek sayısı, 1970’de 42.170’e yükselmiştir (Toksöz, 1983: 373). Yine 1960’da 282.962 olan sendikali işçi sayısı ise 1971’de 1.200.000’e ulaşmıştır (Güzel, 1996: 233).

Kısaca, 1960 sonrasında toplumun değişik katmanlarında gelişen bilinç ve örgütlenmenin getirdiği dinamik toplum yapısı, sonraki dönemlerdeki iktidarların dünya siyasetine egemen olan güçlerin stratejilerinin bir parçası

olmaya yönelmesiyle aşınma sürecine girmiştir. 12 Mart 1971 ve sonrasında 12 Eylül 1980 bu sürecin önemli halkalarıdır.

4. 1980'DEN GÜNÜMÜZE SİYASAL KATILIM VE SİVİL TOPLUM OLGUSU

Türkiye'de 1980'le birlikte uygulamaya konan süreçle, sivil ve siyasi örgütlenme alanları yeni bir yapılandırılmayla karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte uygulamaya konana ve soğuk savaş stratejilerinin gölgesinin izlerini taşıyan sosyo-ekonomik politikalar, ülkemizin son yirmi yılına damgasını vurmuştur.

İlk olarak 12 Eylül 1980 sonrasında yapılan 1982 Anayasası ile yeni toplumsal yapının hukuksal çerçevesi çizilir. Anayasa ile sendikal özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanarak, sendikalara ve derneklere siyaset yasağı getirilmiştir. Toplusözleşme ve grev hakkı sınırlanmış, ayrıca memurların sendikadan sonra, dernek de kurmaları yasaklanmıştır. Yine bu dönemde siyasi katılımın önemli bir unsuru olan siyasi partiler kapatılır (Tanör, 1994: 106-113). Yetkin ise 12 Eylül'ün yarattığı bilançoyu şu verilerle ortaya koymaktadır: 12 Eylül ile birlikte 650.000 kişi gözaltına alınır. 23.700 derneğin çalışmaları durdurulur. 1980'de 5.721.074 olan sendikal işçi sayısı, 1985'te 1.711.254'e düşer. 1979'da işçi günlük ücreti ortalama 8.4 dolarken, 1985'te 4 dolara geriler. Yine 1980'de 16.2 milyar dolar olan dış borç yükü, 1987'de 36 milyar dolara yükselir (1995: 208-209). Görüleceği gibi sistemin yapısı ve işleyişi katılımı doğrudan belirleyerek, siyasi yaşam alanının çerçevesini oldukça daraltmıştır.

1980 sonrasında toplumsal dokunun bütünü üzerinde yürütülen bu uygulamaların nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili çarpıcı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Örneğin, Erdost'a göre 1980'lerle birlikte özerk kurumların yürütmeye bağlı hale getirilmesinin, siyasi partilerin kapatılmasının, sendikaların mal varlıklarına el konulmasının ve derneklerin cılızlaştırılmasının altında 24 Ocak 1980 kararları ile dile getirilen serbest piyasa ekonomisi politikalarının gerçekleştirilme girişimi bulunmaktadır. Böylece siyasi iktidarın, ekonomik ve sosyal politikalarına direnç gösterebilecek nitelikteki unsurlar etkisiz hale getirilmiştir (1989: 178-181). Öncü ise bu sürecin siyasi katılıma olan yansımaları ile ilgili önemli bir gerçeğe odaklanmaktadır. Öncü'ye göre sendikalar, odalar, dernekler, üniversiteler, siyasi partilerin gençlik ve kadın kolları gibi örgütlenmeler, Anayasanın yasaklamalarından payını almıştır. Siyasi katılımın kısıtlandığı bu apolitizasyon süreci sonunda siyasi katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine indirgenmiştir. Siyaset arenasındaki bu boşluk, etnik ve dinsel temelli cemaatsel örgütlenmelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece toplumun önemli bir kesimi, sınıfsal veya ideolojik kimlik kodlarını bir kenara bırakarak, etnik veya dinsel kimlik kodlarıyla siyaset alanında yer almaya başlamışlardır (1991: 42-43). Kahraman'a göre ise siyaset üretme ve aktif olarak siyasete katılma olasılığının ortadan

kaldırılmasıyla siyaset büsbütün devlet merkezinde yoğunlaşmıştır. Siyasete de insanlar, merkezde biriken ranttan pay almak için girmişlerdir. Dar çıkar ilişkilerine dayalı bu siyaset anlayışı toplumsal yozlaşmanın önünü açmıştır (2000: 331).

Ülkemizin yukarıda değinilen açmazlara nasıl düşürüldüğünü ve Cumhuriyetle gelen toplumsal dengenin nasıl altüst edildiğini, Boratav da son derece aydınlatıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye'nin içinde yaşadığı sorunların temelinde, yirmi yıla yaklaşan bir süre boyunca yerleşmekte olan ekonomi politikası anlayışının, Türk toplumunun yarım yüzyıldır oluşturmakta olduğu demokrasi kültürünü aşındırmasından kaynaklanıyor (2000: 23-24). Boratav bu tespitinin çerçevesini şöyle genişletmektedir. Türkiye'de temsili demokrasinin destekleri iki ayakladır: aydınlar ve emekçi halk. Aydınlar, parlamenter demokrasi, hukuk devleti, çoğulculuk ve insan hakları getirdiği için; seçmen olarak ağırlık taşıyan halk ise sosyal devleti, istihdamı, yüksek taban fiyatlarını ve mütavazi boyutta kentsel rantlar sağladığı için desteklemiştir (2000: 32). Boratav bu bağlamda üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bazı sorular sormaktadır. Örneğin, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerinin tasfiyeye uğradığı bu süreçte, Türkiye'de demokrasi kültürünün önemli dayanaklarından olan kır ve kent emekçileri, siyasal rejimden soyutlanmış olmayacaklar mı? Yine eşitsizliğin başat olduğu bir toplumsal ortamı, tüm toplumsal güvencelerden yoksun olarak, korumasız tek basına göğüslemeye çalışan insanlar siyasetle ilgilenmeyi niçin sürdürsünler? (2000: 28).

Bütün bu olumsuz sürece rağmen, 1980'lerin sonlarında doğru merkezîyetçi, otoriter devlet yapısının toplum üzerindeki baskısının azalmasıyla siyasal katılım alanı yeniden hareketle bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde önemli bir siyasal katılım biçimi olarak STK'ların öne çıktığı görülüyor. STK'ların gelişim seyri üzerinde başat unsur, temsili demokrasinin içinde bulunduğu güven krizidir. Örneğin, TÜSİAD tarafından yapılan "Seçim Sistem ve Siyasal Partiler" araştırması bu güven krizinin boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre seçmenlerin % 86'sı partilerin halkı temsil etmediğini düşünüyor. Seçmenlerin dörtte biri ise yalnızca yasal zorunluluk olduğu için sandıkların başına gitmektedir. Seçmen kitlelerinin, "Her zaman denilebilecek sıklıkta gerçekleştirdiği tek siyasal katılım", seçimlerde oy kullanmaktır (Müderisoğlu, 2001: 17). Bu olumsuz tablo karşısında, çoğulcu/katılımcı kültürün oluşmasına önemli katkılar sunan STK'ların önemli projelerle toplum gündeminde yer almaları, halkın gönüllü kuruluşlara olan güveni arttırarak, önemli bir siyasal katılım unsur olarak toplumsal yaşamda yer almalarına olanak sağlamıştır.

SONUÇ

Özellikle son on yılda gerek Türkiye'de gerekse de Batıda yurttaşlar, siyasal karar mekanizmaları üzerinde daha etkili olmaya yönelmişlerdir. Temsili

demokrasinin yaşadığı krizin bir yansıması olan bu süreç, çoğulcu ve katılımcı örgütlenmelerin önünü açmıştır. Nitekim, etkili bir siyasal katılım biçimi olan STK'ların bu bağlamda öne çıktığı görülmektedir.

Kısacası, Türkiye'de 1980 sonrasında siyasal sistemin tıkanmasına bağlı olarak hızla kurumasallaşan STK'lar, katılımcı demokrasinin önemli bir unsuru olarak, toplumda önemli işlevleri yerine getirmeye adaydırlar.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Y. Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Baykal, Deniz (1970), *Siyasal Katılma, Bir Davranış İncelemesi*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara.
- Belge, Murat (1998), "Sivil Toplum Örgütleri", T. Ulaş (Ed.), *Merhaba Sivil Toplum*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, ss. 23-37.
- Boratav, Korkut (2000), *Yeni Dünya Düzeni Nereye*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dahl, Robert A. (1993), *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. L. Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği - Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara.
- Dâver, Bülent (1993), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erdoğan Tosun, Gülgün (2001), *Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erdost, Muzaffer (1989), "Demokrasi Çıkmazı", *Marksizm ve Gelecek*, 1:177-195.
- Eroğul, Cem (1992), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", I.C. Schick ve E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, ss. 112-158.
- Erözden, Ozan (1998), "STK'lar ve Hukuki Çerçeve ve Yenilik Talepleri Üzerine Notlar", T. Ulaş (Ed.), *Merhaba Sivil Toplum*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, ss. 13-22.
- Güldiken, Nevzat (1996), *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Güzel, M. Şehmus (1996), *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2000), "STK'lar ve Merkezi-Yerel Yönetimler" Z. A. Kızılyaprak (Ed.), *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, ss. 331-332.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1984), *Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)*, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Karpat, Kemal (1992), *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Kızıloluk, Hakkı (1994), *Temsil Açısından 1960 Sonrası Türk Siyasal Yaşamının Sosyolojik Çözümlemesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Kongar, Emre (1991), “Sivil Toplum ve Kültür”, Y. Fincancı (Ed.), *Sivil Toplum*, TÜSES Yayınları, İstanbul, ss. 109-114.
- Kuçuradi, İoanna (1998), “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, *Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, ss. 24-31.
- Lipset, Seymour Martin (1986), *Siyasal İnsan*, Çev. M. Tunçay, Verso Yayınları, Ankara.
- Müderrişoğlu, Okan (2001), “TÜSİAD’ın Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Kamuoyu Araştırması”, *Sabah Gazetesi*, 25 Aralık: 17.
- Öncü, Ayşe (1991), “Sivil Toplum ve Katılım”, Y. Fincancı (Ed.), *Sivil Toplum*, TÜSES Yayınları, İstanbul, ss. 41-48.
- Şenatalar, Burhan (2001), “Sivil Toplum Kavramı Üzerine Tartışmalar” A. Anadol (Ed.), *Avrupa Birliği, Devlet ve STK’lar*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, ss. 9-16.
- Tanör, Bülent (1994), *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, Fikret (1983), “Dernekler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 366-378.
- Tourane, Alain (2000), *Demokrasi Nedir?*, Çev. O. Kunal, Y.K.Y., İstanbul.
- Türkiye Çevre Vakfı (TÇV) (1996), *Küresel Komşuluk, Küresel Yönetim Komisyonu’nun Raporu*, Çev. B. Ç. Dişbudak, Ankara.
- Yerasimos, Stefanos (2000), “Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye” S. Yerasimos ve diğerleri (Ed.), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 13-23.
- Yetkin, Çetin (1995), *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yayıncılık, Ankara.